

rechtsgebied van de Grote Raad zoals Vlaanderen, Doornik. Buiten dit territorium en met name uit Brabant komt men niet zoveel schepenen tegen. Dit blijft een terrein voor verder onderzoek en betreft de mobiliteit der leidende standen.

Tot slot nog enkele randopmerkingen. Het is ons niet duidelijk wat de bedoeling is van de illustraties, die 25% van het boek in beslag nemen. Evenmin lijkt ons de discussie over een opdeling in oude adel, ambachtsadel en geldadel hier *ad rem*. In de achttiende eeuw was het de taak van de adel in zijn geheel administratieve en politieke functies te vervullen. Wel had het nuttig kunnen zijn voor de bezittingen der schepenen bijvoorbeeld een vergelijking te maken met Gentse toestanden zoals die uit de studie van L. Vanoverbeke naar voren komen. In dat verband is het verrassend te vernemen dat rentebrieven door de overheid uitgegeven hogere bedragen eisten dan leningen aan particulieren. De renteboeken van steden en staten spreken dat tegen.

P. Lenders

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

G.L. de Brabander, J. Gadisseur, R. Gobyn en J. Liébin, ed., *De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980* (Brussel: Gemeentekrediet van België en Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid, 1981, 322 blz., BF400,—).

Deze publikatie werd uitgegeven ter gelegenheid van de tentoonstelling 'De industrie in België; Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980', georganiseerd door het Gemeentekrediet van België en de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid, gehouden te Brussel van 30 september tot 23 november 1981. Het idee van de tentoonstelling is ontstaan naar aanleiding van de viering van het 150-jarig bestaan van België in 1980. De voor deze expositie gekozen thematiek correleert met de gerichtheid van beide genoemde instellingen op de industriële ontplooiing van België. De tentoonstelling kende een chronologische opbouw zonder daarbij de continuïteit te verstoren in de ontwikkeling van de diverse industriële sectoren.

In een inleiding zet H. van der Wee uiteen hoe de nadere uitwerking van de hier vermelde expositie gebaseerd is geweest op de resultaten van lopend wetenschappelijk onderzoek. Omgekeerd heeft het bestuderen van de diverse aspecten van de Belgische industrialisering een extra stimulans gekregen door het uitwerken van de plannen tot de voorgenomen expositie. Een aantal auteurs werd aangezocht om allerlei facetten betreffende de industrie in het licht van de nieuwste onderzoeksresultaten te beschrijven. De resultaten van deze arbeid werden via afzonderlijke artikelen samen met de door R. Gobyn en J. Liébin opgestelde catalogus, in boekvorm gebundeld. Doordat ook de hier gepubliceerde deelstudies verlucht zijn met goed gekozen en instructieve illustraties is de thematiek van de Belgische industrialisering niet alleen inhoudelijk, maar ook visueel voor een groot publiek toegankelijk gemaakt. Dit is op zich al een grote verdienste, omdat studies over industrialisatie veelal erg technisch van opzet en voor de gewone lezer moeilijk begrijpbaar zijn.

Het boek is ingedeeld in vier temporele blokken: de periode vóór 1848, de fase 1848-1913, de tijdspanne 1914-1947 en die sedert 1948. In ieder van de behandelde periodes komen in een vast ritme de volgende aspecten naar voren: de algemeen economische situa-

RECENSIES

tie, de rol van de centrale overheid, de factor kapitaal, de ontwikkeling van de verschillende industrietakken en tot slot het sociaal aspect.

In het eerste blok stelt M. Bruwier de vraag, of betreffende de nijverheid van voor de industriële revolutie gesproken kan worden van een proto-industrialisatie in de bekende zin van het woord, terwijl P. Lebrun de uitwerking van de industriële revolutie voor zijn rekening neemt en daarbij tracht het concept van de 'take-off' op de Belgische historische werkelijkheid toe te passen.

De periode 1848-1913 krijgt in dit boek veruit de meeste aandacht. J. Gadisseur legt in een uitvoerig artikel over de industriële doorbraak het accent op de steenkool- en metaalnijverheid als de leading sectors voor de industriële ontwikkeling in België. J. Pirard benadrukt de belangrijke rol die de Belgische overheid heeft gespeeld bij de ontplooiing van de industrie. M. Laffut beschrijft de invloed van de spoorwegen op deze ontwikkeling. Een ander element van de gunstige infrastructuur, namelijk het financiewezen, heeft de aandacht van Ph. de Braconnier. G. van Schoenbeek schetst het effect van de economische expansie op het sociale leven, waarin een transitieproces te bespeuren valt van passiviteit naar sociale beweging.

De behandeling van de periode 1914-1947 is op zich al inspirerend, omdat de gekozen tijdsspanne afwijkt van die welke veelal traditioneel gebruikt wordt. De twee wereldoorlogen, het interbellum en de na-oorlogse periode sedert 1944 worden hier in één blok behandeld, waardoor fundamentele onderstromen goed tot hun recht komen. De twee auteurs die dit gedeelte voor hun rekening nemen zijn K. Veraghtert en Fr. Uytterhaegen. De eerste geeft in een lang artikel een boeiende analyse van de industriële ontwikkeling. Hij laat zien dat deze bepaald wordt door een complex van vele aspecten. De tweede analyseert de sociale effecten van oorlog en crisis zowel in breder verband als specifiek in relatie tot het bedrijfsleven.

De jaren vanaf 1948 worden behandeld door G.L. de Brabander en H. Balthazar. De eerste beschrijft in twee afzonderlijke bijdragen de opbouw van een welvaartsstaat in België en de onzekerheid die de oliecrisis van 1973 in de nationale economie oproept. Balthazar bespreekt het probleem hoe welzijn en welvaart binnen een overleg-economie in harmonie te brengen met de economische mogelijkheden. Hij analyseert het spanningsveld dat hierdoor wordt opgeroepen.

Afsluitend kan gesteld worden, dat deze bundel een goed overzicht geeft van de industriële ontwikkeling in België in de afgelopen tweehonderd jaren. Ook de aan het slot van de publikatie geplaatste catalogus van de tentoonstelling van 1981 is zeer informatief. De hier besproken publikatie pretendeert bepaald niet het laatste woord te geven. De opzet nodigt integendeel uit tot verdere discussie over een aantal fundamentele en bijzondere kenmerken van het Belgische industrialiseringsproces. Met name de discussie, of hier sprake is van een homogeen ontwikkelingsschema dat als systeem, met temporeel verschil in stadia, voor alle landen identiek is, of dat het homogeen karakter afgewezen moet worden en dat er eerder sprake is van een resultaat van wisselwerking tussen een systeem van structurele verandering en een complex van specifieke elementen binnen elk land op economisch, sociaal, politiek en cultureel terrein. Bij keuze voor de tweede benadering zou het industrialiseringsproces van land tot land een eigen karakter hebben.

H. van den Eerenbeemt

H. Diederiks, *Een stad in verval. Amsterdam omstreeks 1800, demografisch, economisch, ruimtelijk* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam, Amsterdamse Historische Reeks IV; Amsterdam, 1982, xvii + 439 blz., f 29,50, ISBN 90 9000 344 4).

In de periode 1795-1815 nam de bevolking van Amsterdam af met 18%, van c.221.000 tot c. 180.000 inwoners. De grootste, economisch belangrijkste stad van de voorbije Republiek geraakte in verval, desastreuus in de jaren 1810-1813. Dit kerngegeven zette de auteur er toe om op een 'grotendeels kwantitatief-beschrijvende wijze' (4) de samenhang te onderzoeken tussen demografie, economie en 'ruimte' (woondichtheid, spreiding van economische bedrijvigheid, verzorgingspatroon, sociale structuur): de drie grote hoofdstukken van het boek. Het proefschrift is een specimen van de 'new urban history': géén breed opgezette sociaal-economische studie met incorporatie van institutionele aspecten (zoals waardenpatroon, politiek systeem), hetgeen de studies over Amsterdam, Haarlem en Delft in de negentiende eeuw van respectievelijk Th. van Tijn, F. Messing en J.A. de Jonge zo aantrekkelijk maakt. Betreft de 'nieuwe' stadsgeschiedenis van H. van Dijk over Rotterdam een negentiende-eeuwse havenstad, die profiteerde van het commercieel herstel van Nederland na 1850, Amsterdam vóór 1815 was een pre-industriële stad in verval.

Diederiks blijkt niet gelukkig met de van de geschiedschrijving van de negentiende-eeuwse steden afgeleide typologie van de pre-industriële stad. Een van de weinig daartoe te rekenen vraagstellingen, die hij voor zijn studie bruikbaar acht, is die over de sociale structuur, te weten de vraag of er binnen de Amsterdamse stadsmuren sprake is van een sociale differentiatie óf segregatie in en tussen de verschillende wijken. Zijn aandacht richt zich voornamelijk op de wisselwerking tussen de demografische en de economische teruggang. De inleiding vormt een zwakke start van het boek. De lezer zoekt daarin vergeefs naar een plaatsbepaling in de huidige theorievorming over de stadsgeschiedenis en naar een scherpe afbakening van (uitvoerbare) vraagstellingen. De thematiek is echter van belang. Men raakt gaandeweg onder de indruk van het vele werk dat verricht is. Diederiks heeft bij zijn bronnenonderzoek naar volledigheid gestreefd. De 85 tabellen, 37 grafieken en 25 kaarten getuigen van hoge ambachtelijke kwaliteit, waar echte cliometristen hier en daar uiteraard wel wat op af te dingen zullen hebben. De lezer wordt goed op de hoogte gehouden van methodische vraagstukken, maar helaas worden tussentijdse samenvattingen of conclusies van gedane bevindingen onregelmatig verstrekt. Daardoor is het moeilijk in de veelheid van gegevens lijnen te ontdekken.

In het hoofdstuk over demografie wordt aan de hand van ondermeer sterftetafels, doopboeken en ondertrouwregisters nagegaan of de bevolkingsafname is toe te schrijven aan verhoging van het sterftecijfer of aan verlaging van geboorten en dalend aantal huwelijken. In de periode 1810-1815 blijkt de afname ongeveer net zo groot te zijn als in de totale periode 1795-1810. In het laatstgenoemde tijdvak remt een klein vestigingsoverschot het sterfte-overschot (onder andere het gevolg van de grote kindersterfte in weeshuizen, waarin in 1795 9% van alle Amsterdamse kinderen wonen, en bij de minnen!); in 1810-1815 is de bevolkingsafname, groot 20.000, voor 60% toe te schrijven aan het vertrekoverschot. Vele demografische factoren passeren de revue: leeftijdsopbouw, sexe, burgerlijke staat, jaargetijden. Belangrijke informatie wordt verschaft over het sociale huwelijkspatroon en over de onmisbare plaats van de migranten op de krappe huwelijksmarkt (vrouwenoverschot). In de demografische groei van het achttiende-eeuwse Amsterdam was er, zoals in iedere pre-industriële stad, van een sterfte-overschot sprake en was de bevolkingstoename te danken aan een vestigingsoverschot als gevolg van de economische groei. Het effect van